

Людмила Павленко

**Українсько-чеські науково-культурні взаємини у
1920-х рр.**

У статті аналізуються основні напрямки наукових та культурних українсько-чеських взаємин у 1920-х рр. Акцентується увага на ролі творчої та наукової інтелігенції у налагодженні дружніх стосунків в умовах складних політичних протиріч між радянською Україною та Чехословаччиною.

Ключові слова: Україна, Чехословаччина, науково-культурні зв'язки.

Багато століть пов'язують український і чеський народи тепла дружба та плідна співпраця. Але історія їхніх політичних, економічних та науково-культурних взаємин мала складні періоди, як, наприклад, 20-ті рр. ХХ ст., коли буржуазна Чехословаччина відмовилася визнати радянську владу в Україні. Ще з часів запеклої боротьби між більшовиками та прибічниками ідеї політичної

незалежності України активні діячі чехословацького національно-визвольного руху на чолі з Т.Масариком пристали на бік українського національного руху і вели активну роботу серед українських чехів – військовополонених та мешканців колоній, яка російськими та українськими комуністами була розцінена як “антинародна” і “контрреволюційна” [1, 64-70]. Після створення чехословацької республіки у 1918 р., першим президентом якої було обрано Т.Масарика, у Києві був сформований Комітет громадян Чехословацької республіки на чолі з доктором Грундом, мета якого полягала у всебічній допомозі уряду УНР, в тому числі і збройному опорі Червоній Армії силами Чехословацької дніпровської дружини [2, 56-57]. Після невдалого збройного повстання Чеського легіону в Сибіру і його виведення за межі РРФСР [3], уряд Чехословаччини зайняв ворожу позицію по відношенню до радянської влади, зокрема в українському питанні. На думку Т.Масарика, який і сьогодні вважається одним з найвидатніших політиків і філософів ХХ ст., українська нація, як і будь-яка нація в світі, є державотворчою і має реалізувати право не тільки на культурну, але й на політичну самостійність [4, 50]. Після перемоги більшовиків на Україні Чехословаччина послідовно дотримувалася цієї позиції, щиро допомагала як чеським, так і українським політичним втікачам,

надавши їм політичний і соціальний захист, створивши українській емігрантській інтелігенції широкі можливості для реалізації інтелектуального потенціалу.

Протягом тривалого часу офіційні стосунки між Україною й Чехословаччиною ускладнювалися низкою несприятливих обставин. “Буржуазний” характер молоді Чехословацької держави та спроби її уряду загальмувати процес утворення комуністичних організацій [5], діяльність у Празі “псевдоукраїнських” дипломатичних місій – представників УНР та ЗУНР [6], державна допомога українським емігрантам, загальна сума якої протягом 1921-31 рр. за приблизними підрахунками перевищила пів-мільярди крон [7], входження Чехословаччини до складу так званої Малої Антанти, політично орієнтованої на західноєвропейські держави [8, 549], тривала відмова уряду Т.Масарика визнати Радянський Союз де-юре розцінювалися останнім як демонстрація впевненості у неминучому швидкому поваленні комуністичного режиму, що створювало напруженість у взаєминах двох республік.

Але одразу після зняття блокади Радянського Союзу Верховною радою Антанти у січні 1920 р. [9, 81] почалося поступове потепління українсько-чехословацьких стосунків, що проявилось, перш за все, у спробах налагодити економічне співробітництво. 6

серпня 1921 р. до Харкова прибула чехословацька місія на чолі з Й.Гирсою [10], а 6 червня 1922 р. УРСР підписала тимчасовий торговельний договір з Чехословаччиною [11].

Але найбільш плідними виявилися зусилля інтелігенції двох республік у налагодженні дружніх стосунків. Активну роботу по зближенню братніх народів, взаємному ознайомленню з новими досягненнями чехословацької та радянської літератур проводила “група пролетарських письменників”, до якої належали Я.Гашек, І.Ольбрахт, К.Чапек, М.Майєрова, С.Нейман, А.Ірасек, Я.Бідло, Е.Воян та ін. [12, 304-307]. З ініціативи діячів культури, які співчували радянській владі і прагнули якомога більше дізнатись про реалії нового життя у радянських республіках, почали виникати культурницькі організації для вивчення літератури та інших видів мистецтва “пролетарської країни” і встановлення творчих контактів: “Чесько-російське товариство”, “Друзі нової Росії”, “Товариство економічного та культурного зближення з новою Росією” [13]. У відповідь в вересні 1923 р. при Президіумі ЦВК СРСР була створена Комісія закордонної допомоги, метою якої було об'єднання та спрямування усіх видів іноземної допомоги радянським республікам – з одного боку, і керівництво діяльності за кордоном радянських організацій в інтересах надання допомоги голодуючим –

з іншого [14]. Після ліквідації наслідків голоду уся діяльність Комісії була зосереджена на зміцненні культурних зв'язків з іншими країнами, в тому числі і з Чехословаччиною. У грудні 1923 р. при Комісії закордонної допомоги було створене Об'єднане бюро інформації, що збирало відомості про події культурного життя в СРСР та за кордоном, надаючи її усім зацікавленим організаціям та приватним особам, а також Бюро книгообміну. Комісія проіснувала до заснування у квітні 1925 р. спеціалізованого органу – Всесоюзного товариства культурних зв'язків із закордоном [15].

Доказом успішності культурного зближення України та Чехословаччини можна вважати налагодження обміну науковими працями [16], публікаціями офіційних політичних та дипломатичних документів [17], патентними виданнями [18]. Упродовж другої половини 1920-х рр. Всесоюзне товариство культурного зв'язку із закордоном надіслало до Чехословаччини біля 2000 радянських книг і отримало натомість 1900 одиниць чеської літератури [2, 206]. З метою ознайомлення широкої чехословацької громадськості з досягненнями радянської друкарської справи в Празі пройшли виставки радянської преси (12-18 грудня 1922 р.) [19] та радянської книги (5-30 травня 1925 р.) [20], на яких була представлена продукція українських видавництв.

Велике значення для встановлення тісних літературних контактів мала діяльність одного з організаторів руху “Друзів СРСР” у 20-30-х рр. у Чехословаччині, голови Товариства економічного та культурного зближення з новою Росією З.Неєдли, який знав і любив Україну. Він був автором низки статей, присвячених історії та культурі українського народу. За його ініціативою з 15 лютого 1925 р. почав виходити друкований орган Товариства економічного та культурного зближення з новою Росією “Nové Rusko” [21], на сторінках якого чехословацькі читачі могли дізнатися про життя і культурний розвиток українців.

Надзвичайно корисним для зміцнення дружби українського та чехословацького народів був обмін делегаціями письменників і поетів. У січні 1925 р. Прагу відвідала делегація українських письменників – членів літературної організації “Гарт”, до складу якої увійшли П.Тичина, О.Досвітний і В.Поліщук. Вони провели декілька літературних вечорів, під час яких відповіли на питання про сучасний розвиток радянської України. У 1928 р. столицю Чехословацької республіки відвідали А.Любченко і В.Підмогильний [22]. У травні 1930 р. до Харкова та Києва з дружнім візитом прибула велика група чеських та словацьких письменників [23].

З середини 1920-х рр. українські музикознавці почали виявляти інтерес до музичного життя чехів. У 1924 р. 35 музичних установ СРСР, зокрема, Києва, Харкова та Одеси, отримали від Представництва СРСР у Чехословаччині книгу З.Неєдли “Бедржих Сметана” [24, 111-112]. У грудні того ж року редакція журналу “Музика” – друкованого органу Київського музичного товариства ім. Леонтовича – звернулася до професора Неєдли з пропозицією співробітництва і проханням надіслати статті про стан чеської музики. Між журналом “Музика” та празьким журналом “Smetana” встановився обмін номерами. Музичне товариство ім. Леонтовича запропонувало відомому славісту Є.Рихліку як людині, що досконало володіє чеською мовою і підтримує наукові контакти з Чехословаччиною, написати нарис музичного життя братньої країни. У №№ 9-10, 11-12 журналу “Музика” за 1925 р. була опублікована стаття Є.Рихліка “Огляд музичного життя Чехословаччини (1920-1925)” [25].

Оцінюючи внесок Є.Рихліка у покращення культурних взаємин Української та Чехословацької республік, слід назвати ще одну працю вченого – рецензію на два номери чеського етнографічного журналу “Národopisný Věstník Československý” за 1926 р., який редагував Я.Полівка [26]. Написання рецензії було

продиктоване домовленістю між СРСР і Чехословаччиною про обмін науковими публікаціями, участь радянських вчених у роботі над виданням чехословацької наукової періодики [27] та прагненням Э.Рихліка познайомити українського читача з досягненнями чехословацької етнографії. З Я.Полівкою Є.Рихлік листувався упродовж тривалого часу. 1926 р. він був запрошений до співпраці і підготував до друку в названому журналі статтю про етнографію українських чехів, але не наважився надіслати Я.Полівці свої матеріали з міркувань безпеки. Чеський вчений збирав інформацію для збірника про чехів, що мешкали в Україні, і планував залучити до цієї роботи свого українського колегу. Крім того, він збирався опублікувати у Чехословаччині книгу Є.Рихліка про волинські чеські колонії. Вчені досягли домовленості про переклад книги чеською після видання її українською мовою. Відомо, що робота над монографією ще тривала на момент арешту Є.Рихліка, якого звинуватили в участі у неіснуючій чеській шпигунській контрреволюційній організації, і зроблені нотатки, найвірогідніше, втрачені [28, 76]. У другій половині 1920-х рр. вчений почав співпрацю з іншими чехословацькими журналами. У 1928 р. редактор “Slavische Rundschau” Якобсон звернувся до Є.Рихліка із проханням підготувати для його журналу, орієнтованого на

Радянський Союз і присвяченого культурі слов'янських народів, статтю про українських чехів. У 1929 р. Якобсон надрукував німецькою мовою нарис вченого про чеську літературу в українських перекладах [29, 443-453]. та про тримісячник української пролетарської культури [28, 76]. Із цим журналом також погодилися співпрацювати й інші українські вчені, наприклад, М.Грушевський, Б.Якубовський, М.Йогансен та ін. [30]. З 1926 р. Є.Рихлік готував матеріали про чеську колонізацію на українських землях для редактора журналу “*Naše Zahranice*” доктора Ауергана, який у 1927 р. вмістив його невеличку нотатку про чеські вчительські курси у Києві. У 1929 р. Ауерган заснував новий журнал “*Narodnoskna obzor*”, замовивши для нього статтю Є.Рихліка про національну політику радянської влади [27, 76 зв.].

Наприкінці 1920-х рр. широка громадськість Чехословацької республіки отримала можливість познайомитися із надбаннями сучасної української літератури, зокрема вибраними творами А.Любченка, В. Підмогильного [31], драмами М.Ірчана “Родина щіткарів” та “Радій” у перекладі Р.Фаустки [32, 245] тощо. Натомість Державне Видавництво України у 1929-30 рр. здійснило переклад українською мовою антології чеської поезії, роману Я.Гашека “Пригоди бравого вояки Швейка”, творів І.Ольбрахта

“Добрий суддя” [33, 108-123] та “Ганна пролетарка” [34], роману К.Чапека “Кракатіт” [35] та ін.

Протягом 1929 р. українське видавництво “Книгоспілка” готувало нову серію “Світове письменство” “Літературної бібліотеки”. Було вирішено відкрити її творами сучасної чеської літератури. І першим у цій серії став роман популярного чеського пролетарського письменника Івана Ольбрахта “Ганна пролетарка” в українському перекладі М.Руденка та Й.Середі, який був художньою версією історичних подій у Празі, пов'язаних з активізацією робітничого руху, утворенням КПЧ та грудневою сутичкою 1920 р. між пролетаріатом та буржуазією Чехословаччини. Редактором українського видання та автором великої вступної статті став Є.Рихлік.

Наступним кроком видавництва “Книгоспілка” в ознайомленні українського читача з найпопулярнішими художніми творами чехословацьких модерних письменників стала публікація 1930 р. фантастичного роману Карела Чапека “Кракатіт” у перекладі С.Сакидона [35]. Редагував його Є.Рихлік, якому доручили написати і вступну статтю. Ця книга була першою зустріччю українського читача з творчістю К.Чапека. Його твори у 1920-х рр. були вже добре відомими у Європі в німецькому та англійському перекладах.

Талановитий чеський письменник здобув популярність і в радянській Росії [36, 205-206]. З 1924 по 1926 рр. “ГІЗ” видало романи “ВУР”, “Кракатит” і “Старая веселая Англия” [37]. На думку Є.Рихліка, російські переклади були напрочуд невдалими – з перекрученням географічних назв та власних імен, з неприйнятними скороченнями, додатками та змінами, порушеннями стилістичних особливостей авторського тексту [35, XVII]. Тому він вважав необхідним запропонувати українській аудиторії якісний професійний переклад романів К.Чапека українською мовою, щоб якнайкраще віддзеркалити силу таланту письменника. Українські критики у другій половині 1920-х рр. звертали увагу на творчість К.Чапека на сторінках українських періодичних видань як на оригінальне явище світової культури [38]. Українських літературознавців, і Є.Рихліка зокрема, особливо цікавила схожість деяких сюжетних ліній “Кракатіту” Чапека з подібними у фантастичних творах українських письменників, наприклад, у романі Гео Шкурудія “Двері в день” або “Сонячній машині” В.Винниченка [39].

К.Чапек, на відміну від І.Ольбрахта, не належав до когорти чеських пролетарських письменників, які не сприймали його життєвої позиції, критикували за “холодний скептицизм

інтелектуально-ситого міщанства” [40, 84-89]. Представляючи К. Чапека українському читачеві, Є. Рихлік обґрунтував вибір чеських письменників для серії “Світової літератури” як своєрідний експеримент, пропозицію порівняти творчі концепції типових представників пролетарської та буржуазної літератур Чехословаччини [35, XVIII].

Таким чином, саме завдяки ініціативі наукової та творчої інтелігенції України і Чехословаччини у 1920-ті рр. попри всі проблеми, викликані політичними протиріччями між урядами обох республік, були відновлені науково-культурні взаємини, що сприяло розвиткові та взаємозбагаченню духовного життя українського та чеського народів.

Джерела та література:

1. Рихлік Ян. Т.Г. Масарик, Росія та українське питання (1917-1923) // Хроніка 2000. – 1999. – В. 29-30. – С. 64-70.
2. Петерс И.А. Чехословацко-советские отношения (1918-1934). – К.: Наукова думка, 1965. – 346 с.
3. Клеванский А.Х. Чехословацкие интернационалисты и проданный корпус. Чехословацкие политические организации и воинские формирования в России. 1914-1921. – М.: Наука, 1965. – 395 с.

4. Віднянський С. Україна в житті Т.Г.Масарика // Хроніка 2000. – 1999. – В. 29-30. – С.50.
5. Готвальд К. Сент-Готхард и что с ним связано // Готвальд Клемент. Избранные произведения: В 2-х т. – Т. 1. (1925-1928 годы). – М.: Государственное издательство художественной литературы, 1957. – С.35-48.
6. Статья газеты «Право лиду» о деятельности реакционных русских миссий в Чехословакии. 16 апреля 1920 г. // Документы и материалы по истории советско-чехословацких отношений: В 2-х т. – Т. 1. август 1917 – июль 1922. – М.: Наука, 1977. – С.336-337; Нота Представительства УССР в Чехословакии Министерству иностранных дел Чехословакии. Прага, 2 июня 1923 г. // Документы и материалы по истории советско-чехословацких отношений: В 2-х т. – Т. 2. август 1922 – июнь 1934. – М.: Наука, 1977. – С.49.
7. Телеграмма народного комиссара иностранных дел СССР Г.В.Чичерина представителю СССР в Чехословакии В.А.Антонову-Овсиенко. Москва. 20 октября 1924 г. // Документы и материалы по истории советско-чехословацких отношений: В 2-х т. – Т. 2. август 1922 – июнь 1934. – М.: Наука, 1977. – С.119.

8. Готвальд Клемент. Избранные произведения в 2-х т. – Т. 1. (1925-1928 годы). – М.: Государственное Издательство Политической литературы, 1957. – 580 с.
9. Внешняя политика Чехословакии 1918-1939. Сборник статей. Пер. с чеш. / Под ред. В.Сояка. – М.: Издательство Иностранной Литературы, 1959. – 660 с.
10. Письмо Министерства иностранных дел Чехословакии уполномоченному Российского общества Красного Креста в Чехословакии С.И.Гиллерсону об обмене миссиями с Украиной. Прага, 29 апреля 1921 г. // Документы и материалы по истории советско-чехословацких отношений: В 2-х т. – Т. 1. август 1917 – июль 1922. – М.: Наука, 1977. – С.417-418.
11. Временный договор между Украинской Советской Социалистической Республикой и Чехословацкой республикой. 6 июня 1922 г. // Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенный СССР с иностранными государствами. – Т.1. – М., 1924. – С.192-195.
12. История Чехословакии: В 3-х т. – Т. 2 / Под ред. С.А.Никитина, М.А.Полтавского, Г.Э.Санчука, П.Н.Третьякова. – М.: Издательство Академии Наук СССР, 1959. – С.304-307.

- 13.Статья 3.Неедлы об отношении к Советской России. Прага. 27 марта 1919 г. // Документы и материалы по истории советско-чехословацких отношений: В 2-х т. – Т. 1. август 1917 – июль 1922. – М.: Наука, 1977. – С.236-238.
- 14.Известия. – 1923. – 9 сентября.
- 15.Письмо Объединения революционных художников в Праге «Деветсил» Объединенному бюро информации Комиссии заграничной помощи при Президиуме ЦИК СССР с предложением установить связь с советскими организациями в области искусства. Прага. Не позднее 2 июля 1924 г. // Документы и материалы по истории советско-чехословацких отношений: В 2-х т. – Т. 2. август 1922 – июнь 1934. – М.: Наука, 1977. – С.105-106.
- 16.Письмо Министерства Иностранных Дел Чехословакии Чешской академии наук и искусств о сборе научных изданий для советских ученых. Прага. 22 марта 1922 г. // Документы и материалы по истории советско-чехословацких отношений: В 2-х т. – Т. 1. август 1917 – июль 1922. – М.: Наука, 1977. – С.481.
- 17.Нота Представительства Чехословакии в СССР в Народный Комиссариат иностранных дел об обмене публикациями

дипломатических и политических документов между СССР и Чехословакией. Москва. 17 ноября 1924 г. // Документы и материалы по истории советско-чехословацких отношений: В 2-х т. – Т. 2. август 1922 – июнь 1934. – М.: Наука, 1977. – С.129.

18. Нота Представительства СССР в Чехословакии Министерству иностранных дел Чехословакии об обмене патентными изданиями. Москва. 23 июня 1927 г. // Документы и материалы по истории советско-чехословацких отношений: В 2-х т. – Т. 2. август 1922 – июнь 1934. – М.: Наука, 1977. – С.293-294.

19. Известия. – 1923. – 27 января.

20. Сообщение газеты «Руде право» об открытии выставки советской книги в Праге. Прага. 5 мая 1925 г. // Документы и материалы по истории советско-чехословацких отношений: В 2-х т. – Т. 2. август 1922 – июнь 1934. – М.: Наука, 1977. – С.154-156.

21. Літературна газета. – 1928. – 1 листопада.

22. Українські письменники чеською мовою // Червоний шлях. – 1929. – № 1. – С.245.

23. Наукова хроніка // Червоний шлях. – 1930. – № 2. – С.219.

24. Письмо директора библиотеки Братиславського университета им. Я.А.Коменского Й.Эмлера в отдел заграничной информации народного комиссариата здравоохранения РСФСР об обмене медицинскими журналами. Братислава. 24 июля 1924 г. // Документы и материалы по истории советско-чехословацких отношений: В 2-х т. – Т. 2. август 1922 – июнь 1934. – М.: Наука, 1977. – С.111-112.
25. Рихлік Євген. Огляд музичного життя Чехословаччини (1920-1925) // Музика. – 1925. – № 9-10. – С. 326-336; там само. – № 11-12. – С.420-429.
26. Рихлік Євген. *Národopisný Věstník Československý*. Rediguje J.P. olivka. Ročník XIX. V Praze 1926. Č. 1, str. 1-72, Č. 2, str.73-144.(č. 2. vydáno v červnu 1926). Vyd. Náropisná Společnost Československá. // Етнографічний вісник. – 1926. – № 3. – С.167-169.
27. Письмо Министерства Иностранных дел Чехословакии Чешской академии наук и искусств о сборе научных изданий для советских ученых. Прага. 22 марта 1922 г. // Документы и материалы по истории советско-чехословацких отношений: В 2-х т. – Т. 1. август 1917 – июль 1922. – М.: Наука, 1977. – С.481.

- 28.Державний архів в Чернігівській області. – Ф.Р-8840. – Оп. 3.
– Спр. 7753. – Арк. 76.
- 29.Von Eugen Rychlik. Die čechische Literatur in der Räteukraine // S
lawische Rundschau. – 1929. – № 6. – С.443-453.
- 30.Наукова хроніка // Червоний шлях. – 1929. – № 4. – С.177.
- 31.Українські письменники чеською мовою // Червоний шлях. –
1929. – № 1. – С.245.
- 32.“Родина щіткарів” по-чеські // Червоний шлях. – 1929. – № 1.
– С.245.
- 33.Ольбрахт І. Добрий суддя // Червоний шлях. – 1929. – №2. –
С.108-123.
- 34.Ольбрахт Іван. Ганна пролетарка. Переклад з чеської мови
М.Руденка і Й.Середі. Вступна стаття й примітки Є.Рихліка.
– Харків-Київ: Книгоспілка, 1930 – 292+XXVIII с.
- 35.Чапек К. Кракатіт. Переклад з чеської мови С.Сакидон.
Вступна стаття і редакція Є.Рихліка. – Харків-Київ:
Книгоспілка, 1930. – 327 + VIII с.
- 36.Фриче В. Рецензия // Печать и революция. – 1927. – № 1. –
С.205-206.
- 37.Карел Чапек. ВУР. Верстандовы универсальные работари.
Утопическая социальная драма. Перевод И.Мандельштама и

Е.Геркена. – Л.: ГИЗ, 1924; Карел Чапек. Кракатит. Перевод с английского Ю.Н.Деми и А.Н.Давыдовой. Под редакцией Г.А.Зуккау. – М.-Л.: ГИЗ, 1926; Карел Чапек. Старая веселая Англия. Перевод Ю.Н.Деми. – М.-Л.: ГИЗ, 1927.

38.Лавринович К. Літературний закордон. Чехо-Словаччина // Життя і революція. – 1926. – Кн. 6. – С.106-109; Вайскопф Ф. Про нову чеську літературу // Життя і революція. – 1927. – Кн. 6. – С.380-385; Вайскопф Ф. Огляд чеської літератури // Червоний шлях. – 1928. – Кн. 8. – С.11-115.

39.Сакидон С. Карл Чапек і В.Винниченко // Літературна газета. – 1928. – № 17; Одарченко П. Популярність Винниченка серед української молоді // Петро Одарченко. Українська література. Збірник вибраних статей. – К.: Смолоскип, 1995. – С.244-254;

40.Гора Й. Сьогодні чеської літератури // Молодняк. – 1927. – Кн. 12. – С.84-89.

This article analyses basic directions of the scientific and cultural Ukrainian-Czeches mutual relations in 1920 th. The attention is accented on the role of creative and scientific intelligentsia in

adjusting of amities in the conditions of difficult political contradictions between soviet Ukraine and Czechoslovakia.

Key words: Ukraine, Czechoslovakia, scientific and cultural relations.